

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD 9

INLEIDING 11

Schilders- en glazenmakersgilde 13

Schilderij- en gildeperikelen 13

HOOFDSTUK I SCHILDERKUNST IN DE 16E EEUW 21

Schilderkunst in de Nederlanden in de 16e eeuw 21

Schilderkunst in Groningen in de 16e eeuw 24

- Jan Swart 26
- Adriaen van Cronenburg 28
- Cornelis Bos 30
- Hinrick Maler van Bremen 32
- Gerard Paludanus van Groeningen 34
- Harder Peters 36
- Garwer Peters 38

HOOFDSTUK II SCHILDERKUNST IN DE 17E EEUW 43

Schilderkunst in de Nederlanden in de 17e eeuw 43

Schilderkunst in Groningen in de 17e eeuw 44

Historieschilderkunst 45

- Jan Jansz de Stomme 46
- Adam Camerarius 48
- Jan Sterenberg 50
- Hermannus Collenius 52

HOOFDSTUK III GENRESCHILDERKUNST IN DE 17E EEUW 55

Genreschilderkunst in de Nederlanden in de 17e eeuw 55

Genreschilderkunst in Groningen in de 17e eeuw 55

- Albert Eckhout (Eeckholt) 56
- Hendrick Coster 60

HOOFDSTUK IV LANDSCHAPSSCHILDERKUNST IN DE 17E EEUW 63

Landschapsschilderkunst in de Nederlanden in de 17e eeuw 63

Landschapsschilderkunst in Groningen in de 17e eeuw 66

- Elias Vos 66
- Claes Henderickx 68

VOORWOORD

Cornelis Hofstede de Groot was de eerste die aandacht besteedde aan de Groninger kunst van de zestiende en zeventiende eeuw. Slechts enkele kunstenaars, zoals Jan Swart van Groningen en Hermannus Collenius besprak hij. Recentelijk zijn er tentoonstellingen gewijd aan Albert Eckhout, Margareta de Heer, Jan Jansz de Stomme en Hermannus Collenius, maar een algemeen overzicht ontbreekt.

Door deze studie is wederom een kunsthistorisch gat opgevuld, ditmaal dat van de kunst in de Groninger zestiende en zeventiende eeuw. Uit de spaarzame archiefbronnen rijst een beeld op dat Groningen de trend in het westen volgde. Dit overzicht lijkt op een bouwwerk in aanbouw. Het fundament ligt er en met het raamwerk is men net begonnen. Verbanden zijn hier en daar aangebracht, maar helaas komt dit gebouw nooit af.

Ik heb me beperkt tot leden van het schilders- en glazenmakersgilde. Beeldhouwers – toen vermoedelijk kistenmakers – en goud- en zilversmeden zijn niet behandeld. Ook heb ik ervoor gekozen om alleen die kunstenaars te behandelen waarvan ik een archiefvermelding gevonden heb én aan wie ik een kunstwerk heb kunnen toeschrijven. Zo heb ik bijvoorbeeld iemand als Christiaan Coevershoff buiten beschouwing gelaten. In de literatuur wordt zowel Amsterdam als Groningen genoemd als zijn geboorteplaats. Er bestaan schilderijen van hem, maar in de Groninger archieven heb ik verder geen bevestiging van zijn aanwezigheid alhier terug kunnen vinden.

Sommige portretten van vooraanstaande zeventiende-eeuwse Groningers zijn niet gesigneerd maar wel kwalitatief hoogstaand. Het lijkt logisch te veronderstellen dat het kunstwerk van de hand van een Groninger kunstschilder is, maar ze zijn niet gesigneerd en blijven dus onbehandeld. Aan het einde is een lijst opgenomen met namen van niet alleen schilders maar tevens glazenmakers. Deze laatsten zijn vermeld omdat zij met de schilders een gilde vormden. Aangezien het leden vrij stond om te wisselen van gilde kan het dus goed zijn dat een glazenmaker een overstap maakte naar het schildersgilde en andersom.

<

Adam Camerarius, *De kinderen van burgemeester Tjaerd Gerlacius en Beerta Alting*, olieverf op doek, 152 x 143 cm, gedateerd 1665, Groninger Museum, inv. nr. 0000.1064, detail.

Schilderkunst in de 16e eeuw

W. B. Shrover, 1661

SCHILDERKUNST IN DE 17E EEUW

Schilderkunst in de Nederlanden in de 17e eeuw

In de vijftiende eeuw was bijna alle schilderkunst religieus van aard. Het hele leven stond in het teken van de godsdienst. De kunst was een uiting van een religieus gevoel, maar vormde tevens een gebruiksvoorwerp dat gebruikt werd in de eredienst. Denk aan de heiligen, die door de middeleeuwse mens ingeroepen werden ter voorkoming van onheil of ter bevordering van genezing van een bepaalde aandoening. Deze heiligen hadden elk hun eigen altaar in de kerk. Door de godsdiensttwisten in de zestiende eeuw nam de leidende rol van de rooms-katholieke kerk af. In de Nederlanden is haar rol na 1594 uitgespeeld. Daarmee verviel de grootste kunstopdrachtgever. Ondergronds gedoogde het stadsbestuur overigens het katholieke geloof wel. Een ander soort historieschilderkunst kwam op. Allegorische voorstellingen en scènes uit de oudheid werden populairder. Uit deze eerste periode is uiterst weinig bewaard gebleven.

Het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) zorgde voor de broodnodige rust die een bloei mogelijk maakte. Daarna raakte de oorlog steeds verder op de achtergrond. Uiteindelijk mondde dit uit in de Vrede van Münster in 1648. Nederland groeide uit tot een grote speler op het wereldtoneel van de politiek. De republikeinse staatsvorm zorgde voor vrijheid in tegenstelling tot de strakke banden van het feodalisme in de landen om ons heen. Nog twee factoren werkten in het voordeel van de Nederlanden. De republiek bezat een technologisch voordeel. Doordat er in de Zeven Provinciën een open en tolerante samenleving bestond, stond men open voor andere ideeën, ook technische. Bovendien ontwikkelde Amsterdam zich tot een plek waar mensen gemakkelijk geld konden lenen en waar instellingen bestonden die geld wilden uitlenen.

Wat volgde, was een ongekennde economische bloei en een explosie van kunstwerken. In een tijsdsbestek van vijftig jaar werkten drie van Nederlands grootste kunstzonen ooit: Hals, Rembrandt en Vermeer.

Het landschap en het stilleven deden als eerste in de schilderkunst der Nederlanden hun intrede als zelfstandige genres.

< Jan Jansz. de Stomme, *Johannes de evangelist*, olieverf op doek, 74 × 57,5 cm, gedateerd 1655, Groninger Museum, inv. nr. 1952.0022. Detail.

pagina 38-39 David Simons, *Bouwina, Maurits en Allegonda Maria Clant*, olieverf op paneel, 82 × 130 cm, gedateerd 1673, Groninger Museum, inv. nr. 1947.0117. Detail.

ADAM CAMERARIUS

Groningen ca. 1620 – na Groningen 1666

Camerarius' schildersoeuvre bestaat uit historiestukken en portretten. Het merendeel van zijn portretten is ontstaan in zijn Amsterdamse tijd (1645-1659). Zie hoofdstuk 2 onder Historieschilderkunst voor een beschrijving van zijn leven. Slechts enkele werken resteren ons uit zijn Groningse periode.

WERK

Uit zijn Naardense tijd zijn nauwelijks schilderijen bekend. Slechts van zijn regentenstuk kunnen we met zekerheid zeggen dat het in Naarden is ontstaan in 1644. Het werk kent nog een oude parallelle opbouw.

Alle hoofden bevinden zich op een rij. Camerarius heeft wel getracht er afwisseling in aan te brengen via de handen, stoelen en het boek op tafel. Het lijkt er zelfs op dat hij

zichzelf als een soort bode heeft afgebeeld. Zelf boven de groep uittorend kijkt hij naar de brief in de hand van de voorzitter.

Zijn portret van de kinderen Gerlacius dat hij in 1665 maakte, is in zijn soort bijzonder; het is namelijk een meerfigurig portret van kinderen ten voeten uit.

Vier kinderen bij een put kijken de toeschouwer aan. Antonius, de grootste die achteraan staat, houdt een slechtvalk

Adam Camerarius, *Regenten van het Burgerweeshuis te Naarden*, olieverf op doek, 198 x 279 cm, gedateerd 1644, Naarden.

op zijn rechterhand en in zijn andere een trompet. Het meisje, Clara, links vooraan de beeldrand, is gekleed als Diana. Links van haar staat een pijlenkoker met pijlen tegen een put en aan haar andere kant zit een hond. Zij streelt zijn kop. In het midden van het schilderij houdt de jongste zoon, Bernard, een dode kwartel in zijn hand, terwijl rechts van hem het jongste kind, Wibbina, met een bos bloemen in haar hand zit.

Hij maakte vaker portretten van figuren ten voeten uit, maar portretten met volledig afgebeelde kinderen zijn gering in aantal. Camerarius heeft een speels portret vervaardigd. Hoewel het werk in eerste instantie een beetje stijf lijkt, lopen er verschillende diagonalen door het schilderij. Een glijdt via het gezicht van het zittende meisje via het gelaat van de jongen naar de oudste dochter. De andere diagonaal gaat van links naar rechts via Clara en de valk naar het gezicht van de grootste jongen.

Adam Camerarius, *De kinderen van burgemeester Tjaerd Gerlacius en Beerta Alting*, olieverf op doek, 152 x 143 cm, gedateerd 1665, Groninger Museum, inv. nr. 0000.1064.

MARTINUS VAN GREVENBROECK

Den Haag 1641 – Den Haag ca. 1690

Martinus van Grevenbroeck werd in Den Haag geboren in 1641.¹¹⁸ In 1667 kocht hij het burgerrecht van de stad Groningen.

Hij raakte in 1670 in conflict met Claes Jurriens.¹¹⁹ Er was een huurgeschil ontstaan. Van Grevenbroeck maakte bezwaar en Jurriens kreeg de bewijslast: het bewijs dat voor het betreffende pand een huurcontract was gemaakt. Over de afloop is niets bekend, maar omdat er niets meer te vinden is over deze kwestie, lijkt het erop dat Jurriens er niet in is geslaagd het betreffende bewijs te leveren.

Martinus van Grevenbroeck, *Familie Tjarda van Starckenborgh*, olieverf op doek, 282 × 391 cm, Borg Verhildersum, Leens.

WERK

Verder is er niet veel bekend over deze schilder, maar hij is vermoedelijk rond 1675 terug gegaan naar Den Haag. Mogelijk hebben de oorlogshandelingen van het rampjaar 1672 zijn besluit om terug te keren naar Den Haag versneld. Daar is hij om en nabij 1690 overleden.

Van de hand van Martinus van Grevenbroeck bestaat wel het grootste portret van de Groninger kunstgeschiedenis van de zeventiende eeuw. Dit hangt momenteel

in de borg Verhildersum. Het is het familieportret van de familie Tjarda van Starckenborgh (p. 94).

Het is qua omvang een immens schilderij van maar liefst 282 × 391 cm. Mogelijk is Van Grevenbroeck door de Tjarda van Starckenborghclan uit Den Haag gehaald om te fungeren als familiekunstenaar, want er bestaan nog meer portretten van zijn hand van de leden van het gezin Tjarda van Starckenborgh.

Martinus van Grevenbroeck, Bouwina, Hiddina Anna en Frederica Tjarda van Starckenborgh, olieverf op paneel, 170×189 cm, Gemeente Groningen, inv. nr. 1990.0419.

HOOFDSTUK VI

STILLEVENSCILDERKUNST IN DE 17E EEUW

In dit hoofdstuk vergelijk ik een Gronings stilleven met een overeenkomend werk van elders uit de Nederlanden.

Stillevenschilderkunst in de Nederlanden in de 17e eeuw

Het schildersveld van stillevens is een bont mozaïek. Er bestaan vele soorten stillevens, die zich eind zestiende, begin zeventiende eeuw hebben ontwikkeld. Allemaal komen ze uit twee bronnen voort, te weten het altaar- en het keukenstuk. In feite zijn stillevens uitvergroete, zelfstandig geworden details. Dit valt duidelijk te maken aan de hand van het Portinari-altaarstuk van Hugo van der Goes.

Jezus ligt in het midden van het beeld, omgeven door zijn moeder en de herders, die van rechts aankomen en eerbiedig knielen. Op de voorgrond brengen engelen Jezus eer. Voor Jezus aan de middenbeeldrand staan twee vazen met bloemen. Dit detail zal telkens meer uitvergroot worden.

Hugo van der Goes, detail Portinari altaarstuk, olieverf op paneel, 253 × 304 cm, Uffizi, Florence, detail.

Vruchtenstilleven

ALBERT ECKHOUT

Groningen ca. 1600 – Groningen ca. 1665

Tijdens zijn verblijf in Brazilië maakte Eckhout verschillende stillevenen. In Nederland heeft dit type vruchtenstilleven weinig school gemaakt. Dit komt vermoedelijk door de grote onbekendheid met tropische groenten en fruit. Eckhout is in zijn oeuvre uniek gebleven.

Uit zijn Groningse tijd kennen we geen werk, maar een mooi voorbeeld van zijn kunnen is dit exotische schilderij.

Op een stenen tafel liggen verschillende vruchten op elkaar gestapeld. Daaronder bevinden zich bananen, granaatappels en guave. Bananenbladeren bedekken het fruit. Eckhout heeft de diagonaal hier als compositievorm gekozen. Die kruist een rechte lijn gevormd door een stenen tafel.

Albert Eckhout, *Stilleven met bananen en guave en ander fruit*, olieverf op doek, ca. 1640, 91 × 91 cm, Kopenhagen Nationalmuseum.

Visstilleven

Een ander genre was het stilleven van vissen en vogels. Omstreeks 1630 worden visstillevens steeds populairder, om vanaf 1670 nagenoeg in de vergetelheid te raken. De grote schilder op dit gebied was Abraham van Beyeren, die overtuigde door zijn briljante schilderwijze en zijn goede gevoel voor compositie.

Waar Van Beyeren aandacht schonk aan het luxe visstilleven, deed Pieter de Putter (Middelburg ca. 1600 – Beverwijk 1659) dit met de volkse vissen.

Het is onduidelijk wanneer De Putter exact geboren is. Zijn ouders vestigden zich in 1605 in Den Haag. Daar verbleef hij bijna zijn hele leven. In 1658 verhuisde hij na het overlijden van zijn vrouw naar Beverwijk, waar hij een jaar later overleed. Hoewel hij ook andere genres beheerste, schilderde hij voornamelijk visstillevens; vooral veel zoetwatervissen als snoek en brasem. Hier liggen in een mandje op tafel vier vissen. De onderste is een snoek en daarboven ligt een brasem terwijl achter in de korf nog twee vissen (baarzen?) liggen.

We kennen uit deze periode in Groningen twee visstillevenschilders. Een van hen was Menso Hagus, die net als De Putter visstillevens vervaardigden met doorsnee soorten.

Pieter de Putter,
Stilleven met vissen,
olieverf op paneel,
69 × 58,5 cm,
Rijksmuseum Amsterdam.